

Adamzadyň öz eli bilen ýok eden köli: Aral

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Adamzadyň öz eli bilen ýok eden köli: Aral ADAMZADYŇ ÖZ ELI BILEN ÝOK EDEN KÖLI: ARAL

Aral köli Gazagystanyň we Özbegistanyň çäginde ýerleşen hem-de dünýäniň iň dort şor suwly kölünden biridir. Pagta meýdanlarynyň suwarylmagy üçin soñuny saýman suw gorlarynyň sarp edilmegi Aral kölünüň guramagyna sebäp bolan bolsa, geçen kyrk ýylyň dowamynda kölüň tutýan meýdany on esse azaldy.

Gazagystanyň we Özbegistanyň çäginde ýerleşen Aral köli Aziýanyň ikinji, dünýäniň iň uly köli. Aradan geçen ýyllarda hasaplanmagyna görä tutýan meýdany 68.000 metr² bolan köl biziň günlerimizde suwuny 90%-e çenli ýitirip, guramagyň bäriýanyň geldi. Elbetde, munuň iň uly sebäpkäri adamyň özi. Orta Aziýada ýerleşýän, merjen dänesi hasaplanýan kölüň guramagy adamzadyň sebäp bolan iň uly daşky gurşaw heläkcilikleriniň biri bolup taryha girer.

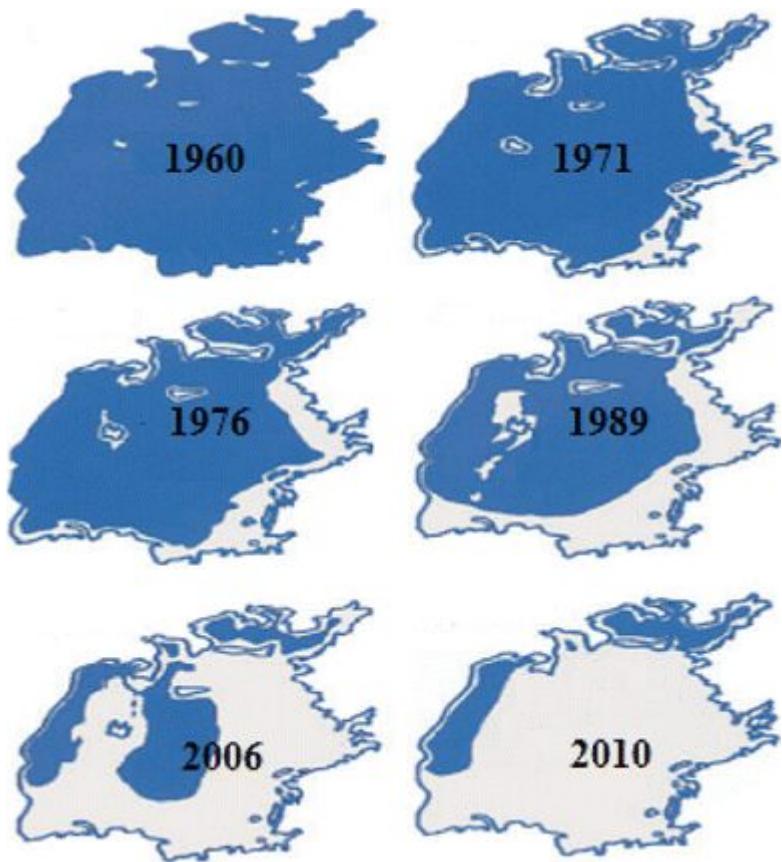

Kölüň guramagy ulanyşdan galan gämilerden ybarat aýylganç manzarany orta çykardy

Altmyşynjy ýyllarda dürli janly-jandarlaryň ýaşan, birciden maşgalanyň balykçylyk bilen gününü dolamagyna eklenç çeşmesi bolup hyzmat eden Aral köli Garagalpagystan Awtonom Respublikasynyň paýtagty Nukus şäheri bilen birlikde onlarça portyň aktiw ýagdaýda bolan we söwda gämileriniň gelip-gidip duran deltasydy. Indi bolsaçaňap ýatan çöle öwrülen suw ýatagyň üstünde birmahalky kölüň gözli şayatlary bolup poslap ýatan ýolagçy we ýük gämileri bar.

Özbegistanyň soňuny saýman pagta we şaly meýdanlaryny suw bilen üpjün etmeginiň netijesinde emele gelen betbagtçylyk ýüzlerçe ýyllyk suwuny bize gelip ýetiren köli caňap ýatan çöle öwürdi Aral meýilnamasız görnüşde ulanyldy we netijede köle Syrderýadan guýyan suwuň hemmesini we Amyderýadan gelýän suwuňam bir bölegini duruzdy.

Ýurt pagta önemciliгini iki esse artdyrdы. Munuň netijesinde kölüň guramagy gutulgysyzlyga öwrüldi.

BMG-nyň Ösüş maksatnamasynyň taýýarlan Aral kölünüň suw ýitgisiňiň kartasy

Aral kölünüň guramagy diňe suw kynçylygyny döretmek bilen çäklenmedi, guraýan köp daşky gurşaw problemalaryny-da öz ýany bilen alyp geldi. Daşky gurşawlaýyn täsirleriň ýany bilen klimat üýtgeşmesi pasyllaryň arasyndaky sazlaşyksyzlyga sebäp boldy. Howanyň maýylliygy artyp, yzgaryň derejesi peseldi. Kölün özünü çekmegini bilen sebitiň iň esasy güzeran çeşmesi bolan balykçylyk soňlandy. Töwereginde ýerleşen ilateýlilikler ýerlere göçmegini bilen bir-birden ýok boldy.

• **Köli halas ediş komiteti**

Ýetmişinji ýıllardan bări Aral kölünüň guramagynyň döreden problemsy bütin dünýäniň ünsüni çekdi. Sebitdäki göchä-göçlüklər barha artdy. Özbegistan, Gazagystan, Gyrgyzystan ýaly ýurtlar problemany orta atyp, Aral kölünü goramak we halas etmek komitetini gurdylar. Araly halas etmek üçin sebit ýürtlarynyň geçiren ýygňnanyşyklarynda birinji tapgyrda Aral fondunyň gurulmagy meýilleşdirildi we suwuň derejesini

artdyrmak üçin işlere girişildi.

Diňe tōweregىň ýurtlary däl, dürli ýerlerden Täze Zelandiya, Yaponiya, Kuweýt, Italiya ýaly ýurtlaram bu fonda maliye kömegini etdiler.

Aral kölünü Hazar deňzinden geçiriljek çeşmeler arkaly halas edip boljakdygyna garamazdan, gaznasy ummadan aşan meýilnama güýje girizilmedi

Gazagystanyň we Özbegistanyň Aral kölüne guýyan derýalary öňki ýagdayyna getirmegi, şeýtmek bilen kölüň dikeldilmegine ýardam etmegi taýýarlanan habarnamalarda nygtalmagyna garamazdan, bu iki ýurduň iň esasy ykdysady çeşmeleri bolan pagtadır şaly önemçiliginde ulanylýan suw bu derýalardan alynýandygy üçin bu pikiri durmuşa geçirjek bolup jan edenem bolmady.

Ýene bir teklibem Aral kölüne 500 km daşlykda ýerleşen Hazar deňziniň bu ýerik kanal arkaly birikdirilip, suw akymynyň ýola goýulmagydy.

Hazar deňizi suwuň derejesi gün geçdigisaýy artyp Eýranyň demirgazygyndaky sebitleri suwuň astynda goýjak howpy döredýänliginden, üstesine 2020-nji ýyla çenli suwuň derejesiniň hasam artmagy bulen ilatly nokatlary suw basmak howpuna eýe deňiz bolanlygyndan Araly halas etmek üçin Hazar

deňzini ullanmak pikiri amatly göründi. Emma muny maliýeleşdirmek üçin gerekli pulyň üpjün edilmezligi bu pikirdenem el çekilmegine getirdi.

Aral kölünüň gün geçdigisaýy guramagy kölünň daş-töwereginde ýasaýan adamlara-da ýiti täsirini ýetirdi

Kölünň guramagynyň öni alynmansom, köle akdyrylan ekerançylyk derman serişdeleri we zäherli himiki maddalar kölünň ýatagynda galdy. Olaryň ýel bilen ýokary göterilip, kän ýerlere tozan görünüşinde ýaýyldy. Sebitiň ýasaýjylary şular ýaly awuly himikatly howadan dem alýandygy üçin dürlü saglyk problemalaryna sezewar boldular. Ösus kemterligi, çaga dogluşygyň azalmagy, çaga ölümleri, ýurek we bagyr-öýken keselleri artmak bilen birlikde düwnük keseliniň täze görnüşleri ýüze çykdy.

Biziň günlerimize çenli dowam eden Aral köli problemasy üçin orta atylan pikirleriň birem durmuşa geçirilmedi we kölünň deltasy doly gurady. Balykçylygyň pagta önümçiligine gurban edilmeginiň üstünden ýarym asyr geçensoň guran kölünň ýetirýän zyýanylaryny ýok etmek maksady bilen sazak agajynyň ekilmegi meýilleşdirildi. Häzir kölünň meýdanyndaky ýarym million gektarlyk ýere ağaç ekildi. Yene üç million gektaryňam ağaç ekilmegine garaşylýar.

Orta Aziýa sährasyna mahsus amarant maşgalasyna degişli gyrymsy we kiçi ağaç görnüşinden bolan sazak agajy ýognas

göwreli we köp şahaly bolýar. Yétişen ýagdaýynda on tonna çenli topragy saklap bilyän sazak agajynyň saýlanyp alynmagynyň sebäbi bolsa, gury we şor toprakda ösüp bilmegi Aral kölüniň tokaýlaşdırma maksatnamasynyň 150 ýylyň içinde tamamlanjagy pikir edilýär.

Zeýnep KARÇYGA.

Anna, 01.09.2023 ý. Publisistika